

Witold Wojdyło*

**STANISŁAWA GRABSKIEGO STUDIUM
SPOŁECZNO-PSYCHOLOGICZNE *REWOLUCJA*.
PERSPEKTYWA
SOCJOLOGICZNO-POLITOLOGICZNA**

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest analiza i ocena projekcji społeczno-psychologicznych Stanisława Grabskiego, poświęconych rewolucji w Rosji w 1917 r. Związany organizacyjnie z politycznym obozem narodowym i z Uniwersytetem Jana Kazimierza we Lwowie, uczony i polityk, pozostawił po sobie liczną i wartościową spuściznę naukową, w tym publikację dotyczącą rewolucji w bolszewickiej Rosji. Jest to praca na poły publicystyczna, która powstała jako próba zrozumienia i interpretacji wydarzeń, których autor był świadkiem, i umieszczenia ich w szerszym kontekście historycznym i socjologicznym. Całość prezentowanego tekstu podzielono na trzy części składowe stanowiące integralną całość. W pierwszej przedstawiono przyczyny wybuchu rewolucji, w drugiej przebieg rewolucji, a w trzeciej skutki rewolucji.

Słowa kluczowe: rewolucja, bolszewizm, władza rewolucyjna, psychologia społeczna, socjologia, myśl polityczna

Wstęp

W mającej miejsce dyskusji wokół zagadnień związanych z wybuchem rewolucji w bolszewickiej Rosji, jaka wywiązała się w okresie Drugiej Rzeczypospolitej, nie zabrakło prób sformułowania pewnych, zasadniczych uogólnień teoretycznych. Na uwagę zasługuje aktywność socjologów, którzy zmierzali do stworzenia teorii rewolucji, do kreacji praw socjologicznych, których działanie ujawnia się w procesie rewolucyjnym. Starano się także w różnorodny sposób uogólnić doświadczenia będące pokłosiem wydarzeń rewolucji bolszewickiej, korzystając z instrumentarium psychologii i socjologii. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że w okre-

*Akademia Mazowiecka w Płocku, e-mail: witold.wojdylo@wp.pl, ORCID: 0000-0003-4185-4777.

sie międzywojnia zaczęły się kształtować podwaliny nowej dyscypliny naukowej z zakresu nauk społecznych: psychologii społecznej. W gronie teoretyków koncepcji rewolucji, uwzględniających wymienione przesłanki, znaleźli się m.in. socjolog Florian Znaniecki i ekonomiści: Tadeusz Brzeski i Stanisław Grabski¹.

Sformułowany w tym kontekście problem badawczy przybrał postać pytania, czy socjologiczna teoria rewolucji wraz z jej psychologicznym mechanizmem, przedstawiona w projekcjach społeczno-psychologicznych S. Grabskiego, mieściła się w ramach zarysu socjologii rewolucji. Akceptacja tej tezy implikowała wybór właściwej metody badawczej. W tekście wykorzystano jakościową analizę treści. Spośród technik badawczych najbardziej przydatna okazała się analiza świadectw myśli politycznej, której istotą jest wnioskowanie na podstawie zgromadzonych i odnoszących się do podjętej problematyki badawczej materiałów źródłowych². Istotnym elementem było uściślenie terminu „myśl polityczna”. Przyjęto definicję Jana Jachymka i Waldemara Parucha, zgodnie z którą to wszelkie „formy refleksji nad rzeczywistością polityczną”³.

W trakcie pracy nad publikacją sięgano po źródła podmiotowe i sekundarne. W ramach pierwszej kategorii była to spuścizna naukowa S. Grabskiego. W odniesieniu do drugiej kategorii – wybrane selektywnie opracowania naukowe. Pełny zestaw wykorzystanego korpusu tekstów zawiera bibliografia.

¹ Stanisław Grabski (1871–1949). Studia w Bernie i Krakowie. W młodości związany z ruchem socjalistycznym, po 1905 r. przeszedł na pozycje narodowodemokratyczne i do 1926 r. odgrywał liczącą się rolę w obozie narodowym. Latem 1918 r. wszedł w skład Komitetu Narodowego Polskiego. W 1919 r. był współtwórcą Związku Ludowo-Narodowego. Posel na Sejm RP 1919–1927. Czterokrotnie pełnił funkcję ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Po przewrocie majowym odsunął się od bezpośredniego udziału w działalności politycznej. Kontynuował jako profesor zwyczajny i kierownik katedry Ekonomii Politycznej pracę naukową na UJK, na którym, oprócz ekonomii politycznej, wykładał filozofię i metodologię nauk społecznych. We wrześniu 1939 r. aresztowany i wywieziony do Moskwy, następnie osadzony w gułagu. W 1941 r. w wyniku umowy Majski–Sikorski wyjechał do Londynu, gdzie został przewodniczącym Rady Narodowej RP. Od 1945 w kraju: wiceprzewodniczący Krajowej Rady Narodowej. Jest autorem wielu prac z zakresu ekonomii politycznej, polityki społecznej i gospodarczej, historii gospodarczej i historii idei społeczno-gospodarczych, filozofii społecznej i polityki bieżącej. Zob. m.in.: H. Wereszycki, *Stanisław Grabski* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, z. 4, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960, s. 519–524; W. Winclawski, *Grabski Stanisław* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 1: A–H, Warszawa 2001, s. 200; W. Wojdyło, *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Toruń 2003.

² K. Trembicka, *O potrzebie wykorzystania źródeł w politologicznych badaniach myśli politycznej*, „Humanities and Social Sciences”, 2015, nr 22, s. 191–201.

³ J. Jachymek, W. Paruch, *Wstęp* [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001, s. 11.

Przyczyny wybuchu rewolucji

Stanisława Grabskiego jako ekonomistę i polityka, a zarazem baczego obserwatora i uczestnika polskiej sceny politycznej w pierwszych latach niepodległej Polski niepokoił fakt zastoju i bierności rodzimej publicystyki społeczno-politycznej. Doceniając rangę tego gatunku pisarstwa w przeszłości, wspominał, że „w okresie Sejmu Czteroletniego mieliśmy [...] wspańskie dzieła Staszica i Kołłątaja, warte po dziś dzień poważnego studiowania, wyprzedzające w niejednym współczesną myśl polityczno-społeczną narodów zachodnich [...]. A tymczasem w 1919 r. i 1920 na temat naszej konstytucji i wszelkich z tym związanych zagadnień prawno-państwowych i społeczno-politycznych pojawiały się niemal wyłącznie artykuły dziennikarskie o partyjnym przeważnie zabarwieniu. Postanowiłem więc zainicjować poważną publicystykę polityczną w formie książkowej”⁴.

Przejawem aktywności w tym zakresie było studium społeczno-psychologiczne *Rewolucja*, w zamyśle autora dotyczące mechanizmów funkcjonowania tego zjawiska, wydane w Warszawie w 1921 r. Wskazując i uzasadniając motywy skłaniające go do napisania wspomnianej pracy i nie wykluczając możliwości wybuchu rewolucji w Polsce, w poprzedzającej studium przedmowie pisał: „A jeśli niebezpieczeństwo jej [rewolucji – przyp. W.W.] w jakimkolwiek stopniu istnieje – to należy przecież mu się bliżej przyjrzeć, zdać sobie sprawę z natury rewolucji, przyczyn które ją wywołują i skutków, jakie ona sprowadza. Oto jest powód, który w pierwszym rządzie nakazał mi podzielić się z Czytelnikami polskimi tymi obserwacjami i wnioskami, jakie poczyniłem patrząc z bliska na rozwój i przebieg rewolucji w Rosji i zestawiając widziane osobiście fakty z historią innych europejskich rewolucji. Obok tego zaś kierował mną interes czysto naukowy [...] obowiązkiem socjologa, któremu dane było bezpośrednio się przyjrzeć rewolucji w głównym jej dziś ognisku, w Rosji bolszewickiej, jest uczynić niezbędny wysiłek myślowy, by odnośne informacje usystematyzować [...] dojść do wyjaśnienia, czym jest rewolucja, skąd się bierze i jaki jest jej wpływ na życie państw i narodów”⁵.

W koncepcjach Grabskiego *Rewolucja* miała być refleksją socjologiczną (i taki wydźwięk faktycznie miała), aczkolwiek nie była pozbawiona akcentów politycznych, co jest zauważalne chociażby w niektórych fragmentach przywołanej nieco wcześniej cytacji. Zdaniem Marka Kornata, autor publikacji zamierzał skonstruować własną socjologiczną wizję rewolucji. W swych projekcjach podjął wyzwanie zademonstro-

⁴ S. Grabski, *Pamiętniki*, Warszawa 1989, t. 2, s. 186.

⁵ *Idem*, *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*, Warszawa 1921, s. 9. Zob. też: W. Winclawski, *Grabski Stanisław...*, s. 199.

wania postrzeganego przez siebie psychologicznego mechanizmu, który w konkretnych realiach historycznych, może doprowadzić do rewolucyjnego przewrotu. Starał się też wyeksponować te czynniki, które uniemożliwiają pokojową, ewolucyjną „reformę *ancien regime*’u”⁶.

W ostatnim segmencie swej pracy (rozdział V), snując refleksje odośnie przebiegu, przyczyn i skutków rewolucji, stwierdza: „Przyczyną rewolucji jest zawsze rozkład myśli i woli w kierującej państwem warstwie ludności”⁷. W przypadku, gdy proces ten „objął całą odośną warstwę społeczną i podzielił ją tak na zwalczające się wzajem obozy, że ani żaden program polityczny, ani żaden człowiek zjednoczyć jej dla konsekwentnego działania nie może, wtedy z fatalną koniecznością pierwsze wstrząśnienie, spowodowane czy to zewnętrznymi niepowodzeniami, czy gospodarczo-finansowym kryzysem, czy sporami religijnymi, czy choćby dynastycznymi rozterkami, prowadzi do wielkiej rewolucji. Gdy rozkład myśli i woli dotknął tylko bezpośrednio rządzące koła, ale ogół warstwy, w której się one rekrutują, zachował zdolność konsekwentnego działania, rewolucja nie dosięga kulminacyjnych swych punktów – jest małą rewolucją, różną od wielkiej rewolucji, tak jak różną jest neurastenia od wielkiej hysterii”⁸.

Z przywołanego fragmentu tekstu *Rewolucji* wynika, iż jej autor podjął próbę przedstawienia „typowego przebiegu wielkiej rewolucji” i zamierzał skonstruować jej teoretyczny model. W ten sposób lwowski profesor nauk kameralnych w sposób widoczny nawiązywał swymi projekcjami do innowacyjnej w ówczesnej myśli socjologicznej publikacji francuskiego socjologa i psychologa Gustawa Le Bona pt. *Psychologia tłumy*. Przejaw tych zainteresowań znalazł swoje odzwierciedlenie w przedmowie Stanisława Grabskiego do polskiego wydania tej pracy we Lwowie w 1930 r.⁹. W koncepcjach Grabskiego dotyczących kreacji modelu rewolucji odnaleźć też można wpływ myśli społecznej flamandzkiego działacza politycznego i publicysty Henryka de Mana, autora monografii *O psychologii socjalizmu*, wydanej po raz pierwszy w Polsce w 1937 r.¹⁰.

⁶ M. Kornat, *Bolszewizm, totalitaryzm, rewolucja, Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, Kraków 2004, t. 2, s. 53.

⁷ S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 157.

⁸ *Ibidem*.

⁹ G. Le Bon, *Psychologia tłumy*, Lwów 1930, s. 3–6. Grabski nie tylko przedstawiał idee Le Bona, ale także analizował ich znaczenie dla zrozumienia procesów społecznych i politycznych w Polsce. Wskazywał na wpływ tłumy na decyzje i zachowania jednostek wyłącznie w kontekście wydarzeń społecznych i politycznych.

¹⁰ H. de Man, *O psychologii socjalizmu*, Warszawa 1937. Publikacja przedstawia krytykę marksistowskiej wizji społeczeństwa i analizuje psychologiczne motywacje zaangażowania w ruch socjalistyczny, kładąc nacisk na nierealistyczne, emocjonalne aspekty ideologii.

Zdaniem Grabskiego do wybuchu rewolucji dochodzi w sytuacji, kiedy „wynikające z niezaspokojenia żywotnych potrzeb ludności zaburzenia, wskutek słabości rządu, rozrastają się i powodują upadek dotychczasowej władzy państwowej”¹¹. Kluczowy etap rewolucji przebiega w ten sposób, że pod silnym wpływem opinii publicznej ster władzy obejmują „ludzie z władzy rządzącej, którzy jednak stali w opozycji do ostatniego rządu. Ludzie ci wszakże, otrzymawszy od tłumu władzę, a nie wziąwszy jej – nie czują się na siłach, by wzburzone i upojone zwycięstwem tłumy ująć z powrotem w karby porządku państwowego”¹². Sytuację tę wykorzystują „żywioty skrajnie rewolucyjne, złożone z ludzi głoszących hasła tak dalece sprzeczne z całym dotychczasowym ustrojem społecznym i państwowym, że sprzeciwia im się zdrowy rozsądek mas, w tym ustroju wyrosłych, z ludzi więc swymi poglądami raczej w przeciwieństwie do powszechnej opinii, niż na jej czele stojących, ale właśnie z powodu tak wywrotowych dążeń będących naturalnymi przywódcami zaburzeń”¹³. W kulminacyjnej fazie rewolucji dochodzi do konfliktu dwóch kluczowych czynników władzy: „jednej genetycznie pochodzącej z dawnego ustroju państwowego, drugiej z buntu mas ludowych. Prowadzi to do coraz większego bezrządu. Zorganizowane państwowo społeczeństwo rozpada się na szereg żyjących wyłącznie odruchami tłumów, w których biorą górę coraz dalsze i pierwotniejsze instynkty”¹⁴. W efekcie rozwoju tych wydarzeń, nad którymi nie jest w stanie zapanować władza, następuje redukcja kontroli elit nad masami i całkowity „zanik wszelkiej kierowniczej w państwie i narodzie woli. Każdy jego organ, każdy ośrodek życia społecznego i kulturalnego, poszczególne miasta, wsie, fabryki, związki zawodowe, oddziały wojskowe, kluby polityczne, przypadkowe zgromadzenia uliczne działają pod wpływem wyłącznie chwilowych podniet bez związku z resztą społeczeństwa, wchodzą w nieskończone z sobą konflikty i walki, w których decydującym argumentem jest przemoc orężna. Wszyscy się uzbrajają. Życie w wielkich miastach pod względem bezpieczeństwa przypomina stosunek w pierwotnej puszczy. Masy opanowuje prawdziwa histeria. Anarchia rewolucyjna doszła do szczytu”¹⁵.

Dopełniając ten przekaz, nie należy jednak zapominać, że Grabski, uczestnicząc czynnie w polityce polskiej (związany organizacyjnie z nacjonalistyczną, formacją ideową), łączył działalność praktyczną z refleksją teoretyczną i pracą naukowo-badawczą. Koncentrując się na nauce

¹¹ S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 157.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 158.

¹⁵ *Ibidem*.

ekonomii społecznej, interesował się problematyką rewolucji w ogóle, jak również ideologią i praktyką komunizmu bolszewickiego, w którym widział zagrożenie dla Polski i cywilizacji łacińskiej. Podejmując próbę naukowej analizy przyczyn wybuchu rewolucji, mechanizmów i prawidłowości ich przebiegu, udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak doszło do zwycięstwa rewolucji komunistycznej w Rosji, uwzględniał także rolę czynnika rosyjskiego. W przekonaniu endeków, w tym i Grabskiego, Rosjanie zapłacili jesienią 1917 r. wysoką cenę za własną bierność i nieudolność. W rzeczywistości okazali się narodem, który nie zdołał wytworzyć skutecznej szczepionki wobec grożącej z zewnątrz infekcji. Winą za namacalny marazm obarczano w pierwszej kolejności rosyjskie elity. Środowisko to zadziwiająco bezwolne w sytuacjach przełomowych, pozbawione zmysłu praktycznego, zachowało predylekcję do nadmiernego teoretyzowania i doktrynerstwa. W myśli politycznej ND funkcjonowała teza, że w momencie upadku caratu żadne z rosyjskich środowisk politycznych nie było w stanie przeciwstawić się bolszewickiemu spiskowi. Wyjątkową nieudolność imputowano rosyjskim demokratom z Aleksandrem Kiereńskim na czele, zupełnie niepotrafiącym realnie zdiagnozować sytuacji, w której przyszło im działać¹⁶. W przekonaniu Grabskiego Rosja jesienią 1917 r. nie tyle została podbita, ile za przyzwoleniem własnych elit poddała się obcym wpływom. Autor *Rewolucji*, w odróżnieniu od większości polityków swojego środowiska, minimalizował wpływ czynnika zewnętrznego w przebiegu rewolucji, wychodząc z założenia, że miał on wyłącznie znaczenie drugorzędne¹⁷.

W myśli politycznej ND zwracano uwagę na symptomatyczne u Rosjan archaiczne przywiązanie do pustych form ustalonych tradycją. W ten sposób starano się interpretować powierzchowną rosyjską religijność, jak i przywiązanie do tronu, które nie zawierało w sobie cech myślenia w kategoriach interesu państwowego. Dzięki tym negatywnym przymiotom bolszewikom stosunkowo łatwo udało się zająć wakujące miejsce monar-

¹⁶ G. Zackiewicz, *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939*, Kraków 2004, s. 72; W. Wojdyło, *Narodowa Demokracja wobec idei bolszewizmu 1918–1939* [w:] *Rosja w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. A. Lewandowski, W. Wojdyło, G. Radomski, Toruń 2013, s. 17. Zob. też: S. Stepien, *Refleksje Stanisława Grabskiego nad bolszewizmem jako rosyjską odmianą komunizmu* [w:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego. Księga pamiątkowa poświęcona pamięci Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008)*, t. 1: *Koncepcje – ludzie*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012, s. 420–432.

¹⁷ S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 8. W opinii Grabskiego: „Rewolucje wywołują przyczyny wewnątrz społeczeństwa a nie zewnątrz jego działające”. Równocześnie na s. 161 konstatował: „Rewolucja nie jest chorobą infekcyjną. Na każdy naród działają nieustannie różne wpływy destrukcyjne z zewnątrz”.

chii i Cerkwi¹⁸. Podejmowane próby wyjaśnienia genezy bolszewickiego przewrotu uwzględniały koncepcję narodu rosyjskiego postrzeganego w kategoriach zbiorowości anarchicznej, faktycznie niezdolnej do zbudowania trwałego systemu władzy. W ten sposób nawiązywano do kolejnego, tradycyjnego przesądu, w świetle którego Rosjanie potrzebują Wargów, którzy spowodowałiby przez wewnętrzny impuls aktywację ram życia społecznego kraju. Zdaniem Grabskiego, w myśl takiej interpretacji dawniej Rosją (Rusią) mieli rządzić Skandynawowie, Tatarzy i Niemcy, w czasie rewolucji październikowej w tej roli widział Żydów¹⁹.

Wiarygodność tej tezy uzasadniał przeprowadzoną przez siebie analizą składu narodowościowego Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich przed kooptacją do niej Włodzimierza Lenina. Zdaniem Grabskiego byli tam głównie „Żydzi i Gruzini, Łotysze a także i Polacy [...], którzy od pierwszej chwili rewolucji przemożny na jej bieg wpływ wywarli. Byli to ludzie, którzy, w otoczeniu rosyjskim długie lata przeżywszy, zatracili związek z własną ojczyzną czy rasą, ale nie zrusyfikowali się do [tego stopnia – przyp. W.W.], by się przejść rosyjskim patriotyzmem, uznać Rosję za właściwą swą ojczyznę, by ją pokochać. Przeciwnie, wszyscy nienawidzili ją za te poniżania i prześladowania, które za swą narodowość i wiarę przecierpieli sami i ich bliscy. Rosja wyrwała z ich serc miłość Gruzji, Łotwy, Polski, przywiązanie do żydowskiej tradycji i zakonu możeszowego, zaparli się swej mowy, wiary i nawet rodziny, pozmieniali przeważnie swe nazwiska, nadając im brzmienie rosyjskie [...], zrozumiałe jest, że tych ludzi nie przerażało ani widmo najkrwawszej wojny domowej, ani zaprzepaszczenie w wirze rewolucyjnym mocarstwowego stanowiska Rosji [...]. Niezrozumiałym może się tylko wydawać, że wychowany w antysemityzmie, z pogardą i szyderstwem traktujący wszystkie podbite narody, lud rosyjski tak łatwo tych właśnie ludzi uznał za swoich przywódców i tak całkowicie poddał się ich wpływowi”²⁰.

Przebieg rewolucji

W interpretacji Grabskiego rewolucja generuje nowy system rządów i nową elitę władzy. Efekt tego zabiegu sprowadza się do powstania rządu składającego się z przedstawicieli środowisk skrajnie rewolucyjnych. Ujarmia on bezwolny tłum z zastosowaniem radykalnych metod działania, uciekając się do bezwzględnego terroru wraz z utrzymaniem kra-

¹⁸ G. Zaczyński, *op.cit.*, s. 75.

¹⁹ S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 66–69.

²⁰ *Ibidem*, s. 56–57.

ju w stanie permanentnego wrzenia rewolucyjnego w realiach zewnętrznych i wewnętrznych. W wyniku tych przeobrażeń utrwala się władza rewolucyjna. Siły przeciwne rewolucji, w obliczu tych wyzwań mobilizują się i stawiają zbrojny opór, zostają jednak unicestwione. Przeobrażeniom tym wtóruje rozległy kryzys ekonomiczny w powiązaniu z regresem kulturalnym życia całego narodu, prowadząc finalnie do najprymitywniejszych form egzystencji ludzkiej. Implikacje spowodowane wojną domową wywierają przemożny wpływ na metody sprawowania władzy przez struktury rewolucyjnego rządu i w efekcie powodują wzmocnienie jego despotycznego charakteru. Mechanizm tych działań prowadzi w ujęciu Grabskiego do reakcji w masach przeciwko tyranii rządu rewolucyjnego, który „nie może już obawą kontrrewolucji, ostatecznie zniszczonej, pozorować skrępowania wszelkiej wolności, a nieudolnością wszystkich swych zarządzeń społeczno-gospodarczych, wypychających kraj w coraz większą nędzę, wywołuje zwątpienie w słuszność wszystkich haseł rewolucji”²¹.

W okolicznościach tych następuje faza ostateczna, czyli kryzys rewolucji. Okres ten charakteryzuje się zanikiem form dyktatury rewolucyjnej. Będący u steru władzy rząd rewolucyjny zostaje zmuszony do zaniechania terroru oraz zaakceptowania prawa do partycypacji w funkcjach publicznych i we władzy sił nierewolucyjnych, a także musi odstępować stopniowo od swych prerogatyw, które w praktyce okazały się niewykonalne. W tych warunkach dochodzi do powstania dyktatury wojskowej. W nowych okolicznościach autorytet kierowniczych gremiów rewolucji upada, wzrasta natomiast skłonność do restauracji dawnych stosunków społeczno-gospodarczych, aczkolwiek ogół społeczeństwa na tym etapie nie jest jeszcze na tyle silny, by usunąć od władzy rząd rewolucyjny. Ten ostatni dzierży jeszcze w ręku ster władzy, korzystając ze wsparcia armii regularnej, której autorytet automatycznie wzrasta. Następstwem tych wydarzeń jest dyktatura wojskowa²². Grabski nie ukrywał, że w tych realiach likwidacja rewolucji jest nieuchronna, a w jej epilogu może nastąpić „potężny wybuch ekspansji militarno-zdobywczej narodu, kierowanej przez wodza, który dokonał likwidacji rewolucji. Ale może być również ogólna depresja woli w całym społeczeństwie”²³. W tym miejscu warto byłoby nadmienić, że nieco późniejsze – mające miejsce już po śmierci Lenina – przeobrażenia w Rosji sowieckiej, zwłaszcza w kontekście dyktatorskiej pozycji Józefa Stalina w partii komunistycznej, ściśle korespondowały z projekcjami teorii rewolucji, którą Stanisław Grabski przedstawił w 1921 r.²⁴.

²¹ *Ibidem*, s. 158.

²² *Ibidem*, s. 159.

²³ *Ibidem*.

²⁴ M. Kornat, *op.cit.*, s. 56.

Kontynuując swój dalszy wywód, autor *Rewolucji* konstatował: „Eks-pansja militarno-zdobywcza się kończy już to ze śmiercią wodza, już też katastrofą wywołaną nadmiernymi jego ambicjami. Następuje restauracja przedrewolucyjnej władzy. Dokonywuje się oczywiście tym szybciej, o ile namiętności rewolucyjne nie przerodziły się w chwili odwrócenia się mas od haseł rewolucyjnych w energię wojenną, która by szczęśliwego wodza wyniosła na czasowego władcę narodu”²⁵.

Skutki rewolucji

W projekcjach społeczno-politycznych Stanisława Grabskiego rewolucja *de facto* nie przynosiła oczekiwanych dóbr ani jednostce, ani społeczeństwu. Analizując jej skutki, konstatuje, że jej trwałą zdobyczą w przestrzeni materialnej była jedynie ruina majątkowa znacznej części ekipy poprzednio sprawującej władzę i dystrybucja jej stanu posiadania, o ile nie został on doszczętnie rozgrabiony lub zniszczony, do rąk warstwy jednostek nowo wzbogaconych. Im większą była wszakże rewolucja, „im dalej posunęła się dokonana przez nią w kulminacyjnym jej momencie niwelacja poprzednich urządzeń społecznych i państwowych, tym pełniejsza jest następnie reakcja”²⁶. W interpretacji Grabskiego, z wymienionych przesłanek zasadna stawała się więc konkluzja, że efektem rewolucji są zawsze mniejsze przemiany ustroju społeczno-politycznego niż prognozowano, które wcześniej czy później i tak nastąpiłyby w procesie naturalnej ewolucji. Po wielkim przewrocie nie wytrzymują w pełni próby czasu nawet te reformy, które wprowadzono w pierwszym stadium rewolucji. Ta ostatnia, wbrew pozorom, nie kończy się zwiększeniem uprawnień przynależnych jednostce i stabilizacją jej wpływu na proces rządzenia. Diagnozował więc, że rewolucja nie zdynamizuje rozwoju i postępu społecznego, wręcz przeciwnie, był pewien, że go znacznie opóźni. Niezależnie od tego zawsze wtórują jej cierpienia jednostek, niczym nieusprawiedliwiona zagłada biologiczna tysięcy ludzi, ogromne zniszczenia infrastruktury materialnej, redukcja potencjału intelektualnego narodu²⁷.

W refleksjach dotyczących teorii rewolucji i jej fenomenu w nowożytnej Europie odnaleźć można w koncepcjach Grabskiego wpływ myśli francuskiego socjologa, historyka i politologa – Alexisa de Tocqueville,

²⁵ S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 159.

²⁶ *Ibidem*, s. 160.

²⁷ *Ibidem*.

z którego krytyką rewolucji francuskiej uważnie się zapoznał i ją prze-studiował²⁸. Słuszność tej tezy potwierdza fakt, że refleksjom kompara-tystycznym nad rewolucją francuską 1789 r. i rewolucją rosyjską 1917 r. w swej publikacji poświęcił sporo uwagi. Pierwsza z nich przekształciła podległą władzy dynastii Burbonów masę ludności nad paryską Sekwaną w społeczeństwo obywatelskie, świadome swoich praw, ale również obo-wiązków²⁹. Siłą napędową tej rewolucji były nade wszystko klasy średnie, a jej efektem finalnym proces emancypacji „stanu trzeciego”. W Rosji na-tomiast władzę zdobyli bolszewicy, wkraczając w przysłowiową próżnię, która powstała na bazie zrujnowanej monarchii, braku klas średnich oraz bierności przeważającego liczebnie chłopstwa³⁰.

W interpretacjach Grabskiego rewolucja w Rosji w przeciwieństwie do francuskiej „od pierwszej chwili była pozbawiona wszelkiego twór-czego pierwiastka. Nie stworzyła żadnej nowej idei, nie udoskonaliła w niczym administracji i wojskowości. Umiała tylko niszczyć istniejące poprzednio urzędy, albo pozostawiając po nich zupełną próżnię, albo zastępując je marnymi prowizoriami, albo wreszcie wprowadzając urzą-dzenia ślepo skopiowane z obcych wzorów. Nie wydała też żadnego po-zytywnego hasła. Program Rządu Tymczasowego to był program z dawna na zachodzie zrealizowany demokratycznej republiki, opartej o szeroki samorząd, względnie parlamentarnej, demokratycznej monarchii. Pro-gram bolszewików to był ściśle zastosowany marksizm: dyktatura prole-tariatu, wywłaszczenie właścicieli i upaństwowienie narzędzi i środków produkcji”³¹. Wydarzenia rewolucyjne, których był wszakże bezpośred-nim świadkiem, skłaniały go do refleksji, że każde podobne zjawisko za-wiera w sobie pierwiastki autodestrukcyjne, nie tylko niszczące w miarę upływu czasu stworzone przez siebie struktury, lecz także przekreślające proklamowane wcześniej zasady, nadwerężające autorytet i prerogatywy

²⁸ M. Kornat, *op.cit.*, s. 57. Była to praca pt. *Dawny ustrój i rewolucja z 1856 r.* Analizując przyczyny i skutki rewolucji francuskiej, Tocqueville dowodzi, że wiele z jej elementów, takich jak centralizacja władzy, istniało już przed 1789 r. i zostało przez rewolucję utrzymanych, a nawet uznanych, zamiast zostać zlikwidowane.

²⁹ M. Andrzejczak, *Rosja w myśli politycznej Narodowej Demokracji w latach 1917–1939*, Krzeszowice 2016, s. 144.

³⁰ S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 160. Grabski podkreślał, że ogrom zniszczeń wywołany przez rewolucję bardziej będzie doskwierał Rosji niż Francji. Ta pierwsza, począwszy od kongresu wiedeńskiego, skazana była na drugorzędną rolę w Europie. Zwracał też uwagę na brak satysfakcjonującego w cesarstwie zasobu zaplecza intelektualnego oraz o wiele niższą technikę życia gospodarczego.

³¹ *Ibidem*, s. 43. Szerzej zob.: M. Strzelecki, *Wizerunek wroga w nacjonalistycznej publicystyce społeczno-politycznej w latach 1918–1939* [w:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek...*, s. 152–170.

pierwszych przywódców, którym towarzyszy zazwyczaj zastępowanie obalonych rządów despotycznych jeszcze okrutniejszą tyranią³².

Wrzenie rewolucyjne w odczuciu Grabskiego rozbudza stałą niepewność życia, równocześnie wyzwalaając utajone w niektórych jednostkach tendencje barbarzyńskie, niszcząc do tej pory funkcjonujące prawa i autorytety moralne. Z tego też względu rewolucja działa „jak puszcza środkowo-afrykańska. A oprócz tego – stwarzając ciągłą niepewność jutra, wywołuje z jednej strony lekceważenie swego, ale jeszcze bardziej cudzego życia, z drugiej strony chęć użycia dnia dzisiejszego, bo jutro niewiadome, sprowadza człowieka do stanu barbarzyńcy, który żyje tylko chwilą bieżącą, bez myśli o przeszłości”³³.

Zdaniem profesora UJK, rewolucja bolszewicka zgoła odmiennie niż francuska zerwała ciągłość państwowości rosyjskiej. Kontynuując tę frazę, stwierdzał: „Wojna i rewolucja zerwały niejako z narodu rosyjskiego zwierzchnią skorupę oficjalnej kultury niemieckiej, którą nałożył nań Piotr Wielki. Rosja wraca do tej roli, którą wyznaczyły jej dzieje samorzutnego rozwoju po wyzwoleniu się z jarzma mongolskiego”³⁴. Podobieństwa i różnice dostrzegane przez autora *Rewolucji* pomiędzy wydarzeniami z końca XVIII w. we Francji a tymi z 1917 r. w Rosji skłaniały go do ostatecznej konkluzji, że „rewolucja ma niezależnie od społeczeństwa, w którym wybucha, właściwy sobie przebieg, wynikający z istoty samej rewolucji. Różnica kultur i momentów historycznych, w jakich się ona dokonuje, nadaje jej różne tylko zabarwienie i wywołuje różnice w skutkach, jakie wynikają dla dalszego istnienia rozwoju odnośnych organizmów narodowych”³⁵.

Rodzi się zatem pytanie, czy Grabski dopuszczał możliwość budowy nowej Polski w Drugiej Rzeczypospolitej w wyniku rewolucji. Analizując sytuację polityczną i społeczno-gospodarczą, środkiem wiodącym do stworzenia silnego państwa była – jego zdaniem – jedynie droga poko-

³² S. Grabski, *Rewolucja...*, s. 92; W. Wojdyło, *Interpretacje idei rewolucji 1917 roku w Rosji w myśli politycznej Narodowej Demokracji 1917–1939* [w:] *Rosja, UE i przestrzeń poradziecka – problemy sąsiedztwa*, red. T. Ambroziak [i in.], Toruń 2018, s. 169.

³³ *Ibidem*, s. 108.

³⁴ *Ibidem*, s. 156.

³⁵ *Ibidem*, s. 85. Wśród cech wspomnianych rewolucji Grabski wymieniał m.in. zniszczenie powołanych przez nią urzędów, rezygnację z kolportowanych przez nią hasel, wprowadzenie jeszcze bardziej rygorystycznych form rządzenia w miejsce uprzednio zlikwidowanych despotycznych urzędów i instytucji. Zob. też: B. Wasiutyński, *Charakter w sprawowaniu rządów*, „Przegląd Wszechpolski”, 1922, nr 9, s. 645. Wasiutyński wyekspozował elementy charakterystyczne zarówno dla rewolucji nad Sekwaną, jak i w Rosji. W przypadku pierwszym był to dynamizm działania, a w drugim fanatyzm obcego pochodzenia.

jowych reform. Sądził, iż w ówczesnych realiach politycznych rewolucja w Polsce byłaby zapowiedzią katastrofy. Uważał też, że rewolucyjny sposób przekształceń nie był w stanie zapewnić pozytywnych wartości społecznych i gospodarczych i prowadziłby w konsekwencji do pogłębienia nadmiernej pauperyzacji, a wręcz ubóstwa, osłabienia państwa w wymiarze zewnętrznym, zrodziłby anarchię. Odrzucał też skrajny konserwatyzm, mający swój rodowód w Rzeczypospolitej szlacheckiej, jako kierunek zgubny. Negując wartości obu tych skrajnych nurtów, wszechstronnej analizie poddał zjawisko rewolucji zagrażające jego zdaniem restytucji państwa³⁶.

Zdaniem historiografa dziejów ND Romana Wapińskiego, opinia wyrażona przez autora *Rewolucji* ze względu na wszechstronność analizowania zasługuje na specjalną uwagę. Można w niej bowiem zauważyć nie tylko świadomość roli rewolucyjnych przewrotów w krajach zaborczych, ale również uzasadnioną obawę przed rozprzestrzenieniem się ich na ziemi polskie. Niepokój był tym większy, że przywódcze kręgi obozu narodowego pamiętały jeszcze wrzenie rewolucyjne 1905 r. i były świadome radykalizmu konfliktów społecznych w Polsce³⁷.

Zakończenie

Brak w Polsce w okresie międzywojennym socjologii jako nauki specjalnej odzwierciedlał również ogólny stan tej dyscypliny. Tworzyli ją bowiem na ogół uczeni, których niepodobna nazwać po prostu socjologami, albowiem byli oni raczej zainteresowanymi socjologią filozofami, historykami, prawnikami, psychologami, przyrodnikami, krytykami literackimi, politykami, ekonomistami itd. Tak było m.in. w przypadku Stanisława Grabskiego, który jako ekonomista nie uchodził za socjologa, aczkolwiek już jego jedna z pierwszych prac naukowych, *Wstęp do metodologii ekonomii politycznej*, była bez wątpienia traktatem nie mniej socjologicznym niż poświęcone podobnym sprawom klasyczne prace Maxa Webera³⁸. W tym miejscu warto też dodać, że Grabski jako

³⁶ S. Wójcik, *Rewolucja w filozofii społecznej Stanisława Grabskiego* [w:] *Z dziejów filozofii polskiej XX wieku*, red. L. Gawor, Lublin 1992, s. 55–63.

³⁷ R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 141.

³⁸ *Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. J. Szacki, Warszawa 1995, s. 76; S. Grabski, *Wstęp do metodologii ekonomii politycznej*, „Przegląd Filozoficzny”, 1898/1899, z. 3, s. 34–47 oraz z. 4, s. 41–67.

ekonomista pozostawił po sobie także inne, chociaż niestety zapomniane prace socjologiczne³⁹.

W latach 1927–1933 podjął i przez szereg lat kontynuował pracę naukową nad dziesięciotomową *Ekonomią społeczną*, wydaną z myślą jako podręcznik akademicki. W tym monumentalnym dziele swego życia zdołał zaprezentować rozległą wiedzę ekonomiczną, skalę zjawisk społeczno-gospodarczych i socjologicznych. W ostatnim, dziesiątym tomie, pt. *Jaka może być przyszłość społeczno-gospodarcza Polski?*, odniósł się jako teoretyk i praktyk do najistotniejszych problemów społeczno-politycznych i socjologicznych nurtujących Polskę w trzeciej dekadzie ubiegłego stulecia⁴⁰. Będąc ekonomistą, jest zaliczany do tzw. młodszej szkoły historycznej, której nurt rozwinął się w latach siedemdziesiątych XIX w. w Niemczech. Jako klasyk polskiej nauki dwudziestolecia międzywojennego, zwłaszcza z powodu jego dorobku ekonomicznego i politycznego, bywał również nazywany „socjologistą, z uwagi na to, że zwykł wyjątkowo mocno uwydatniać związek gospodarki z całokształtem życia społecznego i rozpatrywać stosunki ekonomiczne jako stosunki *par excellence społeczne*”. Na istotę sprzężenia zwrotnego tych współzależności uwagę zwrócił S. Wójcik, konstatując: „Perspektywę poznawczą Grabskiego wyznaczają socjologiczne zasady: jedność zjawiska społecznego oraz fenomenologii socjologicznej, według której szuka się wytłumaczenia wszystkich faktów społecznych w psychice ludzi. Tak więc zarówno ustrój społeczny, jak i produkcja materialna oraz wszystkie inne sfery życia społecznego są całkowicie świadome i celowo przez społeczeństwo kształtowane”⁴¹.

Publikacja Grabskiego o rewolucji, będąca przedmiotem analizy i interpretacji, nie należy do głównego nurtu jego twórczości naukowej,

³⁹ S. Grabski, *Słowacy*, Warszawa 1900, s. 22–23. Z zapisków Grabskiego wynika, iż bacznie obserwując okoliczną ludność słowacką, jej zajęcia, stan świadomości narodowej, w załączkowej formie już wówczas opracowywał zrab swego systemu metodologii społecznej. Zob. też: W. Winclawski, *Lud, naród, socjologia. Studium o genezie socjologii słowackiej*, Toruń 1991, s. 91–93. Z tego okresu pochodzą też inne, wcześniejsze, o zabarwieniu socjologicznym prace Grabskiego, m.in.: *Wiek XIX. Rzut oka na rozwój ekonomii i socjologii w XIX stuleciu*, Warszawa 1901, oraz *Zarys rozwoju idei społeczno-gospodarczych w Polsce od pierwszego rozbioru do r. 1831. Od pierwszego rozbioru do trzeciego*, Kraków 1903. Zwieńczeniem rozważań socjologicznych Grabskiego w przededniu wybuchu II wojny światowej była jego *Ekonomia społeczna*, Lwów 1927.

⁴⁰ Kwestie te omawia i szerzej interpretuje S. Wójcik: *idem, Ekonomia społeczna według koncepcji Stanisława Grabskiego*, Lublin 1995; *idem, Teoretyczne a historyczne poznanie zjawisk ekonomicznych w koncepcji Stanisława Grabskiego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, 1995/1996, Sectio K. „Politologia”, vol. 23, s. 141–154.

⁴¹ S. Wójcik, *Stanisław Grabski jako teoretyk społeczno-polityczny*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 1996, t. XXIV, z. 1, s. 54.

choćby z tego względu, na co już zwracano uwagę, że był on nade wszystko ekonomistą. W pierwszym rządzie jest to esej socjologiczny, w którym starał się przedstawić własne subiektywne przemyślenia, analizę i argumentację dotyczącą rewolucji bolszewickiej w Rosji, opierając się na faktach, ale dopuszczając osobiste wnioski i spostrzeżenia, na drugim zaś planie – wystąpienie z zakresu myśli politycznej. Był to jednak pierwszy w literaturze światowej zarys socjologii rewolucji.

Bibliografia

- Andrzejczak M., *Rosja w myśli politycznej Narodowej Demokracji w latach 1917–1939*, Krzeszowice 2016.
- De Man H., *O psychologii socjalizmu*, Warszawa 1937.
- Grabski S., *Ekonomia społeczna*, t. 1: *Socjologiczne podstawy ekonomii*, Lwów 1927.
- Grabski S., *Pamiętniki*, Warszawa 1989, t. 2.
- Grabski S., *Rewolucja. Studium społeczno-psychologiczne*, Warszawa 1921.
- Grabski S., *Słowacy*, Warszawa 1900.
- Grabski S., *Wiek XIX. Rzut oka na rozwój ekonomii i socjologii w XIX stuleciu*, Warszawa 1901.
- Grabski S., *Wstęp do metodologii ekonomii politycznej*, „Przegląd Filozoficzny”, 1898/1899, z. 3 i 4.
- Grabski S., *Zarys idei społeczno-gospodarczych w Polsce od pierwszego rozbioru do roku 1831*, Kraków 1903.
- Jachymek J., Paruch W., *Wstęp [w:] Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- Kornat M., *Bolszewizm, totalitaryzm, rewolucja, Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939)*, t. 2, Kraków 2004.
- Le Bon G., *Psychologia tłumy*, Lwów 1930.
- Sto lat socjologii polskiej. Od Supińskiego do Szczepańskiego*, red. J. Szacki, Warszawa 1995.
- Stępień S., *Refleksje Stanisława Grabskiego nad bolszewizmem jako rosyjską odmianą komunizmu [w:] Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego. Księga pamiątkowa poświęcona pamięci Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008)*, t. 1: *Koncepcje – ludzie*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012.
- Strzelecki M., *Wizerunek wroga w nacjonalistycznej publicystyce społeczno-politycznej w latach 1918–1939 [w:] Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego. Księga pamiątkowa poświęcona pamięci Profesora Romana Wapińskiego (1931–2008)*, t. 1: *Koncepcje – ludzie*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012.
- Trembicka K., *O potrzebie wykorzystania źródeł w politologicznych badaniach myśli politycznej*, „Humanities and Social Sciences”, 2015, nr 22.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Wasiutyński B., *Charakter w sprawowaniu rządów*, „Przegląd Wszechpolski”, 1922, nr 9.
- Wereszycki H., *Stanisław Grabski [w:] Polski słownik biograficzny*, t. 7, z. 4, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960.

- Winclawski W., *Grabski Stanisław (1871–1949)* [w:] *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. 1: A–H, Warszawa 2000.
- Winclawski W., *Lud, naród, socjologia. Studium o genezie socjologii słowackiej*, Toruń 1991.
- Wojdyło W., *Interpretacje idei rewolucji 1917 roku w Rosji w myśli politycznej Narodowej Demokracji 1917–1939* [w:] *Rosja, UE i przestrzeń poradziecka – problemy sąsiedztwa*, red. T. Ambroziak [i in.], Toruń 2018.
- Wojdyło W., *Narodowa Demokracja wobec idei bolszewizmu 1918–1939* [w:] *Rosja w polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku*, red. A. Lewandowski, W. Wojdyło, G. Radomski, Toruń 2013.
- Wojdyło W., *Stanisław Grabski (1871–1949). Biografia polityczna*, Toruń 2003.
- Wójcik S., *Ekonomia społeczna według koncepcji Stanisława Grabskiego*, Lublin 1995.
- Wójcik S., *Rewolucja w filozofii społecznej Stanisława Grabskiego* [w:] *Z dziejów filozofii polskiej XX wieku*, red. L. Gawor, Lublin 1992.
- Wójcik S., *Stanisław Grabski jako teoretyk społeczno-polityczny*, „Rocznik Nauk Społecznych”, 1996, t. XXIV, z. 1.
- Wójcik S., *Teoretyczne a historyczne poznanie zjawisk ekonomicznych w koncepcji Stanisława Grabskiego*, „Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska”, 1995/1996, Sectio K. „Politologia”, vol. 23.
- Zackiewicz G., *Polska myśl polityczna wobec systemu radzieckiego 1918–1939*, Kraków 2004.

Stanisław Grabski's Socio-Psychological Study of Revolution: A Sociological and Political Science Perspective

Abstract

The aim of this article is to analyze and evaluate Stanisław Grabski's socio-psychological concepts concerning the Russian Revolution of 1917. Affiliated with the National Political Camp and the Jan Kazimierz University in Lviv, the scholar and politician left behind a substantial and valuable academic legacy, including a publication on the revolution in Bolshevik Russia. This work, partly journalistic in character, was written as an attempt to understand and interpret the events witnessed by the author and to situate them within a broader historical and sociological context. The present article is divided into three main parts forming an integral whole: the first discusses the causes of the revolution, the second its course, and the third its consequences.

Keywords: revolution, Bolshevism, revolutionary authority, social psychology, sociology, political thought